

УДК 94(930.1)“1914/1918”

**“ВЕЛИКА ПОГИБЕЛЬНА РУІНА”:
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА
В ІСТОРІОСОФІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**
Руслан СІРОМСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
бул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

У статті висвітлене історіософське трактування Михайлом Грушевським Першої світової війни, яку дослідник розглядав крізь призму “кінця віку” – концепту французької інтелектуальної думки останньої чверті XIX ст. (Е. Золя, Ф. де Жуveno). Відштовхуючись від тези про “неминучість” світової війни, її причини історик пояснював комплексом факторів, віддаючи однак перевагу “соціальним явищам” (у дусі соціологічної школи Е. Дюркгейма). Окрему увагу в статті присвячено аналізу національного чинника, якому М. Грушевський надавав значення одного з рушіїв історичного розвитку. Війна суттєво позначилася на “енергії розвитку” націй, спричинила не тільки зміни в їх соціальному організмі (внутрішня складова), але й вплинула на геополітичне середовище (зовнішня складова). Попри негативні наслідки військового конфлікту (“велика погибельна руїна”), як прихильник теорії поступу Н. Кондорсе, історик вбачав у війні “нові” можливості для розвитку Європи, щоправда, за умови уникнення чергового глобального протистояння.

Ключові слова: історіософія, Михайло Грушевський, Перша світова війна, “кінець віку”, соціальні явища, національний чинник, поступ.

*“Тот серед сього незвичайного
сильного руху, сеї світової
кооперації раптом загула воєнна
сурма наче поклик на останній суд
всього людства, і особливо його
владущих, міродатних верств –
на велику погибельну руїну всього
свого економічного і культурного
надбання”¹.*

Перша світова війна, що виникла на ґрунті подій XIX ст. і була їхнім безпосереднім продовженням, стала вододілом між двома історичними епохами й започаткувала новітню добу світової історії. “Велика війна” (*Great War*) кардинально позначилася на майбутньому імперій та національних рухів бездержавних народів, відбилася на долі мільйонів людей, безпосередньо чи опосередковано втягнутих у її вир. Зокрема, війна не тільки справила

¹ Михайло Грушевський, *Всесвітня історія в короткій огляді* (Київ, Wien: J. N. Vernay, 1920), ч. 2, 207.

визначальний вплив на Михайла Грушевського (1866–1934), як історика і політика, але й знайшла своє відображення у його напрацюваннях. Він не обмежився позитивістським аналізом цієї воєнної катастрофи, а й спробував дати їй історіософську оцінку. Важливо однак зазначити, що напрацювання дослідника в галузі світової історії є достатньо фрагментарними, особливо що стосується новітньої доби. Цю непропорційність у свій час відзначав історик Борис Крупницький, підкреслюючи “*брак місця для узгляднення подій, ближчих до нашого часу*”².

Війна застала М. Грушевського на вакаціях у його літньому будинку в Криворівні в Карпатах, започаткувавши, за висловом Сергія Плохія його “*довгу і складну одісею*”³. Пов’язані з війною революційні події в Україні перетворили кабінетного вченого й політика-аматора на провідного державного діяча й очільника молодой держави. Війна, зрештою, позначилася й на світогляді М. Грушевського, свідченням чого стала не тільки еволюція його політичних поглядів, але й філософського-методологічного інструментарію. У трактуванні війни істориком спостерігаємо одночасно, як позитивістський, так й еволюційний підходи – не в останню чергу тому, що війна насправді виступала дуже складним і багатограним явищем. Недаремно авторитетний військовий теоретик та історик Карл фон Клаузевіц (1780–1831) у свій час відзначав: “*Війна – не лише справжній хамелеон, який в кожному конкретному випадку змінює свою природу; за своєю сутністю (щодо пануючих в ній тенденцій) війна постає як дивна трійця, що складається з насилля, як свого початкового елементу, ненависті і випадку, що перетворює її на арену свільної духовної діяльності...*”⁴.

У 1914 р. М. Грушевський повернувся до Києва, де російська влада заарештувала його як “мазепинця” й “астрофіла”, заславши спершу до Симбірська, згодом до Казані, і, нарешті, до Москви⁵. Варто відзначити, що попри окремі інсинуації російської імперської, а пізніше й російської радянської історіографії, М. Грушевський аж ніяк не був германофілом. Обіймаючи посаду голови Української Центральної Ради, в умовах російської агресії супроти УНР на початку 1918 р. він не звертався за допомогою до Німеччини. Та й, зрештою, не доцільно забувати, що німці поклали край УНР і підтримали Павла Скоропадського. По-суті, політик однаково опонував Російській, Німецькій та Австро-Угорській імперіям⁶. Тобто, в історіософській інтерпретації “Великої

² Борис Крупницький, *Історіознавчі проблеми історії України* (Мюнхен: Український Вільний Університет, 1959), 99.

³ Serhii Plokhy, *Unmaking Imperial Russia. Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History* (Toronto: University of Toronto Press, 2005), 67.

⁴ Карл фон Клаузевиц, *О войне*, пер. с нем. (Москва, Санкт-Петербург: Эксмо, Мидгард, 2007), 16.

⁵ Любомир Винар, “Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934). У 50-ліття смерті,” *Сучасність* 169 (1985): 12.

війни” у М. Грушевського навряд чи могли бути симпатії до основних її учасників, у чому переконуємося після ознайомлення з публікаціями дослідника.

Особливої уваги заслуговує праця М. Грушевського над проблемами світової історії. Перебуваючи на засланні в Симбірську, вчений *“взявся до оброблення всесвітньої історії”*⁷. Протягом 1916–1917 рр. було опубліковано чотири частини *“Всесвітньої історії в короткім огляді”* (довів до 1848 р.). Усунутий від державного будівництва, М. Грушевський на еміграції розгорнув наукову діяльність, активно працюючи в царині історії української літератури та соціології. Крім того, він продовжив роботу над *“Всесвітньою історією в короткім огляді”*, довівши події до початку ХХ ст.⁸

У 1920 р. вийшло окреме видання *“Всесвітньої історії в короткім огляді”*, пристосованої до шкільної програми (*“Приладжена до програми вищих початкових шкіл і низших клас шкіл середніх”*). Друга частина книги охоплювала три блоки: *“Початки нових часів”*, *“Нові часи”* та *“Новіші часи”*. Останній блок містив аналіз історичних подій, починаючи від Великої французької революції 1789 р., і до завершення Першої світової війни. *“Великій війні”* М. Грушевський безпосередньо присвятив три розділи: 115. *“Світова війна. Її причини і приводи”*, 116. *“Вибух світової війни і перші роки її”*, 118. *“Кінець світової війни. Справа замирення”*. Поміж двома останніми розділами історик помістив аналіз подій в Російській імперії – 117. *“Російська революція”*. Крім цього, у *“Всесвітній історії в короткім огляді”*, М. Грушевський достатньо уваги присвятив загальній ситуації напередодні 1914 р., подекуди пов’язуючи свої розмірковування з майбутньою війною (див., наприклад, розділ 110. *“Перед світовою війною. Успіхи техніки”*)⁹. Саме у вище зазначених розділах *“Всесвітньої історії в короткім огляді”* і знаходимо історіософські роздуми М. Грушевського.

Вступні зауваги щодо історіософії Михайла Грушевського

Під історіософією ми розуміємо філософію історії, яка претендує на цілісне пізнання історичного процесу крізь призму розкриття метаісторичного смислу (уявлення про історичний процес, схеми його розвитку тощо)¹⁰. М. Грушевський не залишив цілісної теоретичної студії про свою історіософію та її засади. Історик Ярослав Дашкевич (1926–2010) достатньо критично ставився до напрацювань вченого в царині історіософії, підкреслюючи: *“Коли я читаю про історіософію Грушевського, тобто іншими словами, про Грушевського як філософа історії... мені стає трохи незручно, а трохи незрозуміло”*¹¹. Вочевидь, така

⁶ Plokhy, *Unmaking Imperial Russia. Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*, 71.

⁷ Володимир Мельниченко, *Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат 55”* (Москва: ОЛІМА-ПРЕСС, 2005), 270.

⁸ Мельниченко, *Михайло Грушевський: “Я оснувався в Москві, Арбат 55,”* 270.

⁹ Грушевський, *Всесвітня історія в короткім огляді*, 207–224.

¹⁰ “Philosophy of History,” *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (First published February 18, 2007; substantive revision October 13, 2016), accessed March 14, 2017, <https://plato.stanford.edu/entries/history/>

позиція зумовлена тим, що позитивізм, представником якого виступав М. Грушевський, не визнавав філософії історії і не давав права філософам встановлювати закони для історії і суспільства¹².

Інше пояснення запропонував історик Ілля Витанович (1899–1973): *“Грушевському, що з конечности мусів бути істориком аналітиком, не легко було вдаватися в синтезу [...]. Не ставало надто часу на якісь глибші соціологічні обсервації зведеного матеріалу – це залишав він іншим”*¹³. Втім, з цього не випливає, що історіософія у М. Грушевського, як така, відсутня. Звісно, більше уваги вчений присвячував філософському обґрунтуванню подій з історії України, тоді, як явища світового масштабу залишалися осторонь (попри це, на нашу думку, окремої уваги заслуговують розмірковування історика про світоглядні засади розвитку світової культури – Р. С.). Омелян Пріцак з цього приводу відзначав: *“Історик... пізнає і усвідомлює історичний процес даного суспільства на базі свого світогляду та встановлених методів історичного дослідження...”*¹⁴. Себто, апріорі кожному історикові притаманні певна історіософська візія, яка *“поширюється з його досвідом і зазнає в процесі коректив та доповнень”*¹⁵. Власне, відштовхуючись від цієї думки, спробуємо виокремити декілька ключових тез в інтерпретації М. Грушевським війни 1914–1918 рр.

Неминучість війни

М. Грушевський твердив, що *“гроза війни висіла над життям весь час”*¹⁶ і на початку XX ст. панувало відчуття неминучої катастрофи. Ситуацію напередодні 1914 р. дослідник порівнював із останніми роками існування Стародавнього Риму, ведучи мову, передусім, про духовну кризу. Проте, якщо римлян турбувало потенційне нашествя варварів (якою мірою, то вже інше питання), то європейці були заклопотані т.зв. *“жовтою небезпекою”* – загрозою для європейській цивілізації з боку Азії. Тут значною мірою простежується те, що М. Грушевський називав *“європейським егоцентризмом”* – ситуацію, коли європейські країни гіперболізували власну історичну роль і культурні досягнення¹⁷.

¹¹ Ярослав Дашкевич, “Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку?” *Ярослав Дашкевич, Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури* (Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ, ЛНУ ім. І. Франка, 2006), 366.

¹² Chris Lorenz, “Can histories be true? Narrativism, positivism, and the ‘Metaphorical turn’,” *History and Theory* 37, Issue 3 (1998): 312.

¹³ Ілля Витанович, “Уваги до методології й історіософії М. Грушевського,” *Український історик* 1–2 (1966): 48.

¹⁴ Омелян Пріцак, “Історіософія Михайла Грушевського,” Михайло Грушевський, *Історія України-Руси* (Київ: Наукова думка, 1994), т. 1, XL.

¹⁵ Пріцак, “Історіософія Михайла Грушевського,” XL.

¹⁶ Михайло Грушевський, *Всесвітня історія в короткім огляді*, 208.

Та, як виявилось, загроза, таїлася у самій європейській цивілізації і її історик назвав *“близькою домашньою”*¹⁸.

Вузол європейських суперечностей М. Грушевський вбачав у складних німецько-французьких відносинах (суперництво за Ельзас та Лотарингію, Марокко), а також у не менш складних німецько-британських суперечках навколо Туреччини та Іраку. З іншого боку, балканська політика Німеччини й Австро-Угорщини дратувала Російську імперію, а *“примара Славянства”*, за визначенням історика, лякала Берлін¹⁹. Загрозливим виступав також німецький імперіалізм – *“незвичайно високе поняття про світову роль німецького народу – його покликання панувати над світом: сам Бог призначив його на се, і се освячує всякий акт насильства для досягнення сеї мети”*²⁰.

Аналізуючи тогочасну складну міжнародну ситуацію, М. Грушевський оперував поняттями *“роздраження і недовіри”* і тим пояснював превентивність війни: *“В австрійсько-німецьких кругах вважали за краще звести війну з противною стороною зараз, аніж би він вчинив сю війну з своєї ініціативи, коли зорганізує всі свої сили”*²¹. У цьому ключі варто розглядати і привід до війни – Сараєвське вбивство (вбивство спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца Фердинанд та його дружини), яке трапилося 28 червня 1914 р., у річницю Косовської битви, – день національної жалоби для сербів. М. Грушевський припускав, що це могла бути провокація австрійських спецслужб, щоби *“розв’язати собі руки”* щодо Сербії²².

З праці М. Грушевського *“Всесвітня історія в короткім огляді”* випливає думка, що великі європейські країни вперто прямували до війни, як можливого розв’язання своїх внутрішніх і зовнішніх проблем. Утім, сподівання на *“коротку розправу”*, *“легкі тріумфи”*, *“матеріальні здобутки”*, себе не виправдали. Справді, державні мужі Великої Британії та Австро-Угорщини обіцяли, що *“до Різдва все закінчиться”*, а німецький кайзер виявився ще оптимістичнішим, переконуючи солдатів, що вони *“повернуться додому перед тим, як почне опадати з дерев листя”*²³. Коли ж стало зрозуміло, що війна надовго, то *“ініціатори війни стали всіляко затирати слід своїх заходів та складати з себе одвічальність за війну”*²⁴. Водночас М. Грушевський звертав увагу і на прорахунки німецької дипломатії: Японія всупереч очікуванню підтримала Антанту; спокушена британськими обіцянками Італія вийшла з Троїстого Союзу;

¹⁷ Мельниченко, Михайло Грушевський: *“Я оснувався в Москві, Арбат 55,”* 277.

¹⁸ Грушевський, *Всесвітня історія в короткім огляді*, 208.

¹⁹ Там само, 209–210.

²⁰ Там само, 208.

²¹ Там само, 211.

²² Там само.

²³ John Scales Avery, *“Lessons from World War,”* *Cadmus* 2, No 2 (May 2014): 134.

²⁴ Грушевський, *Всесвітня історія в короткім огляді*, 207.

Водночас М. Грушевський звертав увагу і на прорахунки німецької дипломатії: Японія всупереч очікуванням підтримала Антанту; спокушена британськими обіцянками Італія вийшла з Троїстого Союзу; Румунія спершу дотримувалася нейтралітету, а згодом під впливом змін на фронтах узагалі оголосила Берлінську війну²⁵.

Війна як “кінець віку”

При визначенні характеру і впливу війни на суспільство М. Грушевський послуговувався впровадженими у XIX ст. термінами “кінець віку” або ж “кінець світу”. У своїй синтетичній праці “Всесвітня історія в короткім огляді” історик наголошував: “В останнім десятилітті XIX в. війшов в широке уживання вираз пущений одним єврейсько-французьким письменником – “кінець віку” в значінню “кінець світу”, котрим означались всякі прояви виродження, що свідчили про близький крах сього життя”²⁶.

Використаний М. Грушевським термін “кінець віку” (*“Fin de siècle”*) вперше з’явився у другій половині 1880-х років: у романі Еміля Золя “Творчість” (1886) та п’єсі Франсуа де Жуveno і Г. Мікара (псевдонім) *“Fin de siècle: piuce en 4 actes”* (par mm. F. de Jouvenot et H. Micard Paris, 1888). Невдовзі його активно стали використовувати літературні критики та філософи для позначення декадентських переживань, загостреності почуттів, песимізму і втомленості від життя. Концепт “кінця віку” також позначав очікування змін, ефемерність буття, безтурботність, ейфорію від очікування майбутнього і водночас страх перед цим майбутнім²⁷. Як зазначає Наталя Яковенко, *Fin de siècle* – час народження модерну – вплинув на читацькі очікування: “... Читаць, байдуже, фахівець чи аматор історії, уже налаштований на підкреслену суб’єктивність художнього тексту, почав сприймати як належне ті самі ознаки в тексті науковому”²⁸.

Соціальні явища як головна причина війни

У другій половині XIX – на початку XX ст. фіксуємо непоодинокі спроби підпорядкувати історичне пізнання соціологічному. У 1924 р. М. Грушевський писав, що для нього в науці існували три великі соціологічні системи: Огюста Конта, Герберта Спенсера і Вільгельма Вундта²⁹. Втім, на вченого значний вплив справила й соціологічна школа Еміля Дюркгайма (1858–1917)*, дотримуючись

²⁵ Грушевський, *Всесвітня історія в короткім огляді*, 213–214.

²⁶ Там само, 208.

²⁷ Michael Saler, *The Fin de siècle World* (London, New York: Routledge, 2015), 1.

²⁸ Наталя Яковенко, *Вступ до історії* (Київ: Критика, 2007), 285.

²⁹ Омелян Прицак, “Історіософія Михайла Грушевського,” доступ отримано 21 жовтня 2016, <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur11003.htm>.

* Заради справедливості, відзначимо, що Е. Дюркгайм критикував багато положень, запропонованих О. Контом. Тому, на нашу думку, підхід М. Грушевського до напрацювань європейських соціологів (передусім французьких) виглядає не системним, а достатньо вибіркоким.

ідей якої, М. Грушевський вважав, що *“рішаюча причина соціального явища мусить вишукуватись між соціальними ж явищами (“fait social”), а не в області індивідуальної свідомості”*³⁰. Ймовірно, що після свого ознайомлення з теоретичними напрацюваннями соціологічної школи Е. Дюркгейма, М. Грушевський змінив позитивістське розуміння історичного процесу на історико-соціологічне. *“Правила соціологічної методи”* Е. Дюркгейма історик вважав *“новою теорією пізнання”*, в якій *“рішаюча причина соціального явища мусить вишукуватись між соціальними ж явищами [“fait social”], а не в області індивідуальної свідомості”*³¹. В одній зі своїх праць історик наголошував: *“...В конфліктах народу і власті вина лежить на стороні власті, бо інтереси трудового народу – се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі... народові недобре, се його право обрахуватися з нею”*³². М. Грушевський не прикладав поняття закономірності до соціальних явищ (на відміну від явищ біологічних, природних) і наголошував, що у *“соціальному процесі”* мають місце *“елементи доцільності і моральності”*. Саме ці чинники стояли на заваді спрощення соціальних процесів і надання їм автоматичного чи механічного характеру³³.

Розмірковуючи над причинами війни (*“дороги, якими прийшли до війни”*), М. Грушевський наголошував: *“В напружених відносинах між капіталістичною верхівкою і робітництвом передчувалась можливість якогось соціального вибуху, котрий принесе катастрофу всьому капіталістичному устроєві і його культурі – щось в виді грандіозного повстання Спартак в Римській республіці”*³⁴. Винними у такому стані речей історик вважав *“незмірну силу і владу над світовим життям капіталу”*. Цю *“владу”* М. Грушевський називав *“безстидною”*, *“цинічною”*, і такою, для якої немає нічого *“святого, неприпустимого”*. Однак початок війни, по суті справи, підважив тезу першорядної значимості соціального чинника. Історик визнав факт *“внутрішнього замирення”* у Німеччині, коли всі політичні сили, в т.ч. соціал-демократи, підтримали дії чинної влади: *“Се дуже збентежило всіх хто покладався на те, що організований пролетаріат постараєсь ся своїм впливом припинити війну”*³⁵.

³⁰ Пріцак, “Історіософія Михайла Грушевського,” LVIII.

³¹ Омелян Пріцак, “Історіософія Михайла Грушевського,” доступ отримано 21 жовтня 2016, <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur11003.htm>.

³² Михайло Грушевський, “Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання,” *Боротися-Поборете!* 1 (1920): 12.

³³ Михайло Грушевський, *Початки громадянства (Генетична соціологія)* (Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921), 37.

³⁴ Грушевський, *Всесвітня історія в короткій огляді*, 208.

³⁵ Там само, 214.

Народ як носій національно-культурного поступу

Відштовхуючись від філософських конструкцій Георга Гегеля (1770–1831), М. Грушевський вважав, що усі фактори – політичні, соціальні, економічні, національні тощо, мають враховуватися при аналізі тієї чи іншої події. *“Неначе диригент в оркестрі, він всіх їх мав тримати в стані свого роду рівноваги, а перевага, коли й давалася, то тому чинникові, що в даний момент і в даних обставинах та в згоді з джерельним матеріалом дійсно був переважającym”* – писав Борис Крупицький³⁶.

Ставлячи на чільне місце соціальну складову історичних процесів, М. Грушевський не піддавав сумніву роль національного чинника в історії, поміщуючи в центр своїх роздумів категорію “народу-нації” як головної етносоціальної спільності³⁷. У працях вченого спостерігаємо вплив концепції німецького мислителя Вільгельма Дільтея (1833–1919), котрий особливу увагу відводив об’єктивації “народного духу” в культурі. Цим власне і можна пояснити чималу увагу М. Грушевського до історії культури та інтелектуальних пошуків XIX ст.³⁸. До прикладу, підводячи до теми Першої світової війни у “Всесвітній історії в короткім огляді”, історик розглядав такі проблеми, як “Науковий рух – науки реальні”, “Науки гуманітарні, письменство, мистецтво” тощо.

Національна спільнота у тлумаченні М. Грушевського виступала понадкласовим і монолітним організмом. Дослідник Богдан Романенчук з цього приводу писав: *“Він [М. Грушевський] був соціалістом в тому сенсі, що підпорядковував одиницю спільноті..., але не розбивав національної спільноти на ворогуючі класи. Його теорія була протилежністю до радикального індивідуалізму, цебто культу одиниці, що підносилася понад спільноту і свої індивідуальні інтереси ставила понад спільноту”*³⁹.

М. Грушевський позитивно оцінював повоєнну ініціативу побудови світу за принципом самовизначення і творення національних держав. Однак історика обурював вибірковий підхід у їх творенні: *“Проголошений принцип визволення чи само означення малих народів на практиці натягав ся також дуже довільно, на користь протегованих і на шкоду тих, які чим-небудь прогнівали Антанту чи її фактичних провідників. Все се поставило в дуже трудне становище всіх, на кого не пролила ся ласка Антанти”*⁴⁰.

³⁶ Крупицький, *Історіознавчі проблеми історії України*, 98.

³⁷ Леонід Зашкільняк, “Історична спадщина М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку XX ст.,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 32 (1997): 115.

³⁸ Богдан Романенчук, “Михайло Грушевський як письменник, літературний критик та історик літератури,” *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* 197 (1978): 36.

³⁹ Там само, 27.

⁴⁰ Грушевський, *Всесвітня історія в короткім огляді*, 222.

“Нищенє українства під час війни”

У своїх публікаціях на теми всесвітньої історії М. Грушевський вплітав українські події в світовий контекст і це цілком закономірно. Не вдаючись у детальний аналіз цього питання, звернімося до розмірковувань історика: *“Україна пережила, з великою небезпекою для свого існування, страшну пробу в огні й бурі. Перейшла через глибоке провалля, яке розкрилось раптом на вступі нового її життя. Властиво, не можна навіть сказати, що перейшла. Переходить, се вірніше. І всі, кому близьке її життя, хто хоче бути гідним імені її громадянина, повинні приложити всі старання, напружити всі сили на те, щоб допомогти їй перейти вповні, стати твердо на новім ґрунті і забезпечити від можливого повторення таких страшних проб. Занадто багато й одної такої”*⁴¹.

В контексті цього історик звертав увагу, що *“явний зріст української сили сильно роздразнив ворогів українства, в польських і так само російських кругах”*⁴². Проте історик вбачав, врешті-решт, й певні дивіденди цих втрат: *“Всі наші втрати, які б вони не були болючі й невинагороджувальні, ми запишемо на рахунок відбудови державного життя нашого народу, забезпечення його економічних і культурних потреб, інтересів наших трудових мас, утвердження нашого національного існування – і приймемо цей рахунок до уваги в нашій дальшій діяльності”*⁴³.

Таким чином, М. Грушевський вважав війну соціальною трагедією для українства, але вбачає нові можливості у політичній площині. *“Не може бути більшого нерозуміння хвилі, як наші старі домагання вважати мірою українських потреб в теперішності... Те, чого ми добивалися п'ять, чотири, три і навіть рік тому [...] воно, розуміється, потрібне й тепер, мусить бути уділене негайно... але воно ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб, “розв'язанням українського питання” для даного моменту”*⁴⁴.

“В великих болях родяться великі діла”

У працях М. Грушевського парадоксальним чином переплелися песимістичні та оптимістичні очікування від повоєнного часу. Наприклад, він пророче відзначав: *“Я не утопіст, і не мрію про те, як з кінцем нинішньої війни*

⁴¹ Михайло Грушевський, “В огні й бурі,” *Михайло Грушевський. Вибрані праці. Видано з нагоди 25-річчя з дня його смерті (1934–1959)*, зібрав і упорядкував матеріали Микола Галій (Нью-Йорк: Накладом Головної Управи ОУРДП в США, 1960), 44.

⁴² Михайло Грушевський, *Ілюстрована Історія України* (Київ, Wien: J. N. Vernay, 1921), 537.

⁴³ Михайло Грушевський, “На переломі,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали*, ред. і вступ. стаття Любомира Винара (Нью-Йорк, Львів, Київ, Торонто, Мюнхен: Б.в., 1992), 7.

⁴⁴ Михайло Грушевський, *Вільна Україна* (Нью-Йорк: Українська друкарська і видавнича спілка, 1918), 5.

*народи Європи разом плигнуть в царство братства і згоди, перекують мечі на серпи й списи на рала. Я, навпаки, думаю, що перед людством лежать ще довгі роки війн і воєнного напруження*⁴⁵.

Попри всі негативи, зумовлені війною, М. Грушевський висловлює оптимізм: *“В великих болях родяться великі діла”*⁴⁶. Подібний підхід можна пояснити тим фактом, що для М. Грушевського історичний процес є безперервною еволюцією, безперечним прогресом (типово позитивістська позиція)⁴⁷. Ймовірно, вплив на такий підхід справила концепція французького мислителя Жана-Антуана Кондорсе (1743–1794) про поступ людства. Та, якщо наприкінці XVIII ст. ідею прогресу часто ототожнювали з поступом людства на шляху раціональності, то в XIX ст. – прогрес вимірювали досягненням природничих наук і розвитком техніки. Недарма у своїй *“Всесвітній історії в короткім огляді”* М. Грушевський чимало уваги присвячує історії техніки напередодні Першої світової війни (див. уже згадуваний розділ 110. *“Перед світовою війною. Успіхи техніки”*)⁴⁸. Конкретніше про, на перший погляд, несподіваний позитив від цієї *“погибельної руїни”* в інтерпретації історика знаходимо у статті *“На переломі”*: *“Це взагалі та позитивна сторона всяких великих суспільних катастроф, яку здавна висували у виправдання переворотів і війн їх прихильники. Безперечно, в тім є правда. На новім будувати не тільки легше, ніж поправляти погане, але краще можна вибудувати з новим пляном, ніж поправляти старе. Сила старих поглядів і відносин у громадянстві не тільки гальмує темп його поступу, але й викривляє його хід, і це особливо буває небезпечно в такі відповідальні й критичні моменти, як нинішній”*⁴⁹.

* * *

Отже, на історіософській концепції *“Великої війни”* М. Грушевського позначилися ідеї тогочасної європейської науки (історії, філософії, соціології). Звідси трактування Першої світової війни як *“кінця віку”* та *“неминучості”* цього глобального конфлікту. Як послідовник багатofакторної моделі історичного процесу, М. Грушевський обґрунтовував причини і початок війни політичними, економічними, культурними і соціальними чинниками (тяжів в аналізі до останніх). Важливим аспектом історіософії *“Великої війни”* стало тлумачення українських подій у контексті світової історії, де Україна еволюціонувала від *“суб’єкта міжнародних відносин”* до *“жертви обставин”* і *“політики великих держав”*. Попри це, М. Грушевський, як прихильник теорії прогресу, вбачав у війні не тільки негатив, але й можливість побудови нового суспільства.

⁴⁵ Мельниченко, Михайло Грушевський: *“Я оснувався в Москві, Арбат 55,”* 278.

⁴⁶ Грушевський, *“В огні й бурі,”* 45.

⁴⁷ Віталій Тарабан, *“Погляди М. Грушевського на історичний процес,”* Вісник Львівського національного університету *“Львівська Політехніка”* 612 (2008): 220.

⁴⁸ Грушевський, *Всесвітня історія в короткім огляді*, 207–224.

⁴⁹ Грушевський, *“На переломі,”* 7–8.

**“GREAT FIGHTING RUIN”:
WORLD WAR I IN MYKHAILO HRUSHEVSKYI’
PHILOSOPHY OF HISTORY**

Ruslan SIROMSKYI

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The article highlights the historiosophical interpretation by Mykhailo Hrushevsky of the World War I, which the researcher considered through the prism of “end of age” (*Fin de siècle*) – the concept of French intellectual thought of the last quarter of the 19th century (Emile Zola, Francis de Juveno). Hrushevskyi’ views on the philosophy of history have gone through evolution: from the rejection of philosophical positivism to its complete acceptance. The historiosophy of the “Great War” (World War I) by M. Hrushevskyi is most fully reflected in his “World History in a Short Review” (*Vsesvitniy istorii v korotkim ohliadi*, 1920).

Reflecting on the thesis of the “inevitability” of the World War, the historian explained its causes by a set of factors, while giving preference to “social phenomena” (in the spirit of the school of sociology Emile Durkheim). M. Hrushevskyi often considered himself a historian-sociologist, as he was influenced by the ideas of Paris sociological school, especially the writings of E. Durkheim. He stressed the primacy of social or popular interests over the interests of the state and the nation (later, perhaps as a result of his own political activities, Hrushevskyi began to attach more importance to the state and the political development of the some nations).

Particular attention in the article is devoted to the analysis of the national factor, to which M. Hrushevskyi attached importance to one of the engines of historical development. Hrushevskyi was only one of many Ukrainian historians who took part in national movement. In his early writings on national issues, he generally avoided term “nation” (*natsia*), preferring to use “people” (*narod*). Later, Hrushevskyi’s approach combined ratio principles with a romantic commitment to the cause of the nation. The war significantly affected the “energy of development” of nations, caused not only changes in their social organism (internal component), but also influenced the geopolitical environment (external component). The historian criticized the non-compliance of the Entente countries with the principle of the formation of new states on a national basis after the World War I.

Despite the negative effects of the military conflict (*“great fighting ruin”*), as a supporter of the theory of progress Nicolaus de Condorcet, the historian saw in the war “new” opportunities for the development of Europe, however, subject to the avoidance of another global confrontation. Thus, his writings from history were shaped by positivist terminology and ideas, which found expression in his belief in progress and evolution.

Key words: historiosophy (philosophy of history), Mykhailo Hrushevskyi, World War I, “end of age”, social phenomena, national factor, progress.

REFERENCES

- Dashkevych, Yaroslav. “Mykhailo Hrushevskyi – istoryk narodnytskoho chy derzhavnytskoho napriamu?” *Yaroslav Dashkevych, Postati: Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury*. Lviv: Lvivske viddilennia IUAD im. M. S. Hrushevskoho NANU; LNU im. I. Franka, 2006. 351–369. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, Mykhailo. “Na perelomi.” *Mykhailo Hrushevskyi, Na porozi novoi Ukrainy. Statti i dzherelni materialy*. Red. i vstup. stattia Lubomyra Vynara. Niu-York, Lviv, Kyiv, Toronto, Miunkhen: B.v., 1992. 5–9. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, Mykhailo. “Ukrainska partiia sotsialistiv-revoliutsioneriv ta yii zavdannia.” *Boritiesia-Poborete! 1* (1920): 1–51. (in Ukrainian).

- Hrushevskiy, Mykhailo. "V ohni y buri." *Mykhailo Hrushevskiy, Vybrani pratsi. Vydano z nahody 25-richchia z dnia yoho smerty (1934–1959)*. Zibrav i uporiadkuvav materiialy Mykola Halii. Niu-York: Nakladom Holovnoi Upravy OURDP v SShA, 1960. 44–46. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Iliustrovana Istoriia Ukrainy*. Kyiv, Wien: J. N. Vernay, 1921. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Pochatky hromadianstva (Genetychna sotsiologiiia)*. Viden: Ukrainskiy Sotsiolohichnyi Instytut, 1921. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Vilna Ukraina*. Niu-York: Ukrainiska drukarska i vydavnycha spilka, 1918. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Vsesvitnia istoriia v korotkim ohliadi*. Kyiv, Wien: J. N. Vernay, 1920, ch. 2 (in Ukrainian).
- Klauzevyts, Karl fon. *O voine*. Per. s nem. Moskva, Sankt-Peterburg: Eksmo, Mydhard, 2007. (in Russian).
- Krupnytskyi, Borys. *Istoriioznavchi problemy istorii Ukrainy*. Munkhen: Ukrainskiy Vilnyi Universytet, 1959. (in Ukrainian).
- Lorenz, Chris. "Can histories be true? Narrativism, positivism, and the 'Metaphorical turn.'" *History and Theory* 37, Issue 3 (1998): 309–329.
- Melnichenko, Volodymyr. *Mykhailo Hrushevskiy: "Ia osnuvavsia v Moskvii, Arbat 55."* Moskva: OLMA-PRESS, 2005. (in Ukrainian).
- "Philosophy of History." *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (First published February 18, 2007; substantive revision October 13, 2016). Accessed March 14, 2017. <https://plato.stanford.edu/entries/history>.
- Plokhyy, Serhii. *Unmaking Imperial Russia. Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. Toronto: University of Toronto Press, 2005.
- Pritsak, Omelian. "Istoriiosofiiia Mykhaila Hrushevskoho." Dostup otrymano 21 zhovtnia 2016. <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur11003.htm>. (in Ukrainian).
- Pritsak, Omelian. "Istoriiosofiiia Mykhaila Hrushevskoho." *Mykhailo Hrushevskiy, Istoriia Ukrainy-Rusy*. Kyiv: Naukova dumka, 1994, t. 1. XL–LXXIII. (in Ukrainian).
- Romanenchuk, Bohdan. "Mykhailo Hrushevskiy yak pysmennyk, literaturnyi krytyk ta istoryk literatury." *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Sektsiia "Istoriia Ukrainy"* 197 (1978): 21–41. (in Ukrainian).
- Saler, Michael. *The Fin de siècle World*. London, New York: Routledge, 2015.
- Taraban, Vitalii. "Pohliady M. Hrushevskoho na istorychnyi protses." *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu "Lvivska Politekhnikha"* 612 (2008): 219–222. (in Ukrainian).
- Vynar, Lubomyr. "Naivdydatnishyi istoryk Ukrainy Mykhailo Hrushevskiy (1866–1934). U 50-littia smerty." *Suchasnist* 169 (1985): 1–120. (in Ukrainian).
- Vytanovych, Illia. "Uvahy do metodolohii v istoriosofii M. Hrushevskoho." *Ukrainskyi istoryk* 1–2 (1966): 32–51.
- Yakovenko, Natalia. *Vstup do istorii*. Kyiv: Krytyka, 2007.
- Zashkilniak, Leonid. "Istorychna spadshchyna M. Hrushevskoho v konteksti skhidnoievropeiskoi istoriohrafiï pochatku XX st." *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna* 32 (1997): 110–119.

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2016 р.

Прийнята до друку